

Թերթիս ծածկը՝ «Կոր Տրատարակութիւնը»),
 Հեղինակը Միակամայց ծագման մասին յոյն
 աղբիւրներէ աւանուած տեղեկութիւնները երեքի
 կը վերածէ, այսինքն 1. Ըստ ոմանց՝ ասոր սկիզբն
 եղաւ Կարին ուր Հերակղ կայսրը Պաւղոս
 Սեւերիոնեան աղանդաւորին հետ բանակեցեալ:
 2. Ըստ այլոց՝ սկիզբն եղաւ Ասորոց Հերակղին
 քաղաքը, Աթմաս յակօրստ պատրիարքն ձե-
 ոգք: Եւ 3. Երբորդ խումբ մը չի յիշեր ծագ-
 ման տեղը, եւ սկիզբն ուրիշ անձանց կը վե-
 րագրէ: Այս մասին ամենահին աղբիւրներէն է
 626ին Ասորի Ասորիոս պատրիարքն Կ. Պոլսոյ գրուած
 նամակ մը: Հեղինակը քննելով Սեբեոսի, Թեո-
 փանոսի, Մ. Կաղանկատուացոյ եւն. աւանդած-
 ները կը ճշդէ Հերակղի Կարին ժողովի գալու
 տարին 622, եւ Սերգիոս Պատրիարքին առ
 Գեորգ Պաւղիկեան գրած նամակը գնելով
 616ին, կը-հաստատէ՝ որ այս տարին սկիզբ
 Թուած ըլլալու է Միակամայց աղանդը:

2. Ալուանից դոգմա-նիւնը: Յակոբ Մա-
 նանդեան Տրատարակեց իւր փիլիսոփայական
 ուսուցչութիւն (doctorat) ճառը, զոր խօսեցաւ
 Ենեայի համալսարանը՝ Աղուանից պատմութեան
 մասին (տես «Կոր Տրատարակութիւնը»), ճա-
 ուախօսը կը քննէ Մ. Կաղանկատուացոյ պատ-
 մութիւնը, կը ցուցնէ՝ որ Կաղանկատուացին՝
 Ուտեացի եկեղեցեան մըն է, իրեն արուած
 Աղուանից պատմութեան երեք գրքերը վճա-
 րական են, եւ անձամբ իրեւ գրուած 980—
 1000ին մէջ: Այս գրութեան դէմ նոյն պատ-
 մութեան մէջ գտնուած հակառակ կէտերը կը
 մեկնէ անով՝ որ Կաղանկատուացին իւր գործն
 այլեւայլ աղբիւրներէ կազմած է, որոնց հեղե-
 նակներէն ոմանք պատմութեան ակնաստեա են:
 Ճառախօսը կը խօսի նաեւ Աղուանից եկեղեցոյ
 պատմութեան վրայ, եւ ինչպէս Հայոց նոյնպէս
 Աղուանից համար Թագեի եւ ասոր աշակերտ
 Եղիշիի զոյցներուն պատմական արժէքը՝ զոյցի
 հաւասար, կը գնէ: Աղուանից դարձը գնելով
 Գ. գարուն սկիզբը, Կաղանկատուացոյ վրայն
 կը համառօտէ Աղուանից եկեղեցական պատ-
 մութեան Ա եւ Բ գրքերէն քանի մը պատմ-
 ներու գերմ. Թարգմանութիւնը կը գնէ:

Հ. Գ. Գ.

ԱՅԳԱՅԵՆ ԹԵՐԹԵՐԻ ԾԱՂԿԷՓՈՒՆՁ

1. «Արարատ» ամսագիրը: — 2. Լազարեան ծննդ-
 րանի պատմութիւնը: — 3. Կիւրոսի սրբանոցը: —
 4. Մոկրատուութիւններ: — 5. Համայն արմատագու-
 թիւններու լեզուն: — 6. Ուրարտի տրուածն թուա-
 կանը: — 7. Մեղ լեզուի ճարտասարտները: — 8. Աշ-
 քան միջնակ: — 9. «Մոռ-Փորձը», ճարտարակում:
 — 10. Լազարեան ծննդանի վերաստուելը: —
 11. Լուսն Մոսկովայ-Սալցիտոն:

1. «Արարատ» ամսագիրը: Եւթիմանէն կը գրեն
 «Մշակին» (ԹԻ. 103). «Այս սրբա Վարդանան
 կառավարապետեց ասացվել է մի գրութիւն,
 որով Վեհափառ Կաթողիկոսին յայտնում է «Ա-
 րարատ», ամառքի ժամին, թէ ներքին դործերի
 մինիստրի ամենհպատակ զեկուցման հիման վրա (յ)
 Թագաւոր Կայսրը բարեհաճել է հրամայել՝ նե-
 թարկել «Արարատ», ամառքին ընդհանուր ցե-
 դրական օրէնքի: Առաջարկված է Վեհափառին
 ներկայացնել ի հաստատութիւն մի պատահականա-
 տու գրաբնիւի կրօնական բաժնի համար, իսկ ամ-
 բողջ թերթը միշտ ուղարկել Թիֆլիս ցեղա-
 բային»:

2. Լազարեան ճեմարանի գործա-նիւնը: «Մշա-
 կին» (ԹԻ. 103) Մոսկովայն կը գրեն. «Բանա-
 ստեղծ Ս. Հասարկեան այս տարի բոլորովն թիւը
 նում է ուսուցչութեան պատշաճ Լազ. ճեմարա-
 նում: Ի որտէ ցանկանում ենք, որ նա յաշորդը
 նոյն անկեղծ սիրով ծառայէր հայոց լեզուի ուսուց-
 ման դործին ճեմարանում, ինչպէս շատ տարիք
 ծառայում էր նա: Լուսմ ենք, որ պ. Հասարկե-
 անի զիտուարութիւն օւնի գրելու Լազարեան ճե-
 մարանի պատմութիւնը: Այդ գործում նա միւսն-
 դամայն ձեռնհաս է: քանի որ մանուկ հասակից
 իւր ամբողջ կենդան անց է կացրել ճեմարանում եւ
 ճեմարանին ծառայելով»:

3. Կիւրոսի սրբանոցը: «Ինչպէր անակունեն
 դործնականի անցաւ, ըստ էինք, սրբերու համար,
 եւ յանկարծ կարծես բոլորովն մարեցաւ, իբրև
 թէ Տրատարակումս 50—60.000 սրբեր մէկ մեկ
 հոյր կամ մայր դատած ըլլային: Իտալիա, Կ. Պոլիս
 եւ Գերմանիա քանի մը որբ փոխադրուեցան,
 դաւաճանի ոմանց մէջ բազումս քանի առ տա-
 րածնական օրբանոցներու մէջ (որոնց անձահ
 նուն միշտ ալ շնորհուեցաւ... մակնոց) պատասա-
 րեայ պատմութիւն օրբեր յանձնուեցան եւ աղբը
 դահ զեաւ: Ի՞նչ դիւրին է եղեր հազարաւորներու
 վիճակը յանկարծ փոխելը: Բայց խօսուի թէ ոչ,
 ինչպէր գետ կենդանի է եւ իւր լուծման կը սպասէ,
 վրան զի ապագայ սերնդեան եւ ամբողջ ազգի մը
 ինչի ին է, հարկ է նոր եւանդեամբ զարկ մը տալ
 եւ չՏանդաւորող միջնէս որ գահացուցի լուծում
 մը արուի: Կիւրոսի նորահաստ սրբանոցն՝ այս
 օրերս Տրատարակից (Ի վիճակում) իւր «Յայտարարա-
 թիւնն եւ Կանոնադիրը», որով ամայն ապացոյց
 առջ սկզբ թէ հաստատուն հիման մը վրայ յա-
 ուսվ ասանի կ'ուզէ իւր սկսած գործը»:
 Մեր բարեկամը՝ Վահան էֆ. Բիւրջեան
 շնորհակալութեան արժանի է իւր փոյթեանունքն
 դործունեութեան համար իբր Տեսուչ՝ ազգային

կրճարան Բրքանոցին: յանձնակալութեան մէջ կը կարգանք Մանչեսթրի Հայոց հոգեւոր հովուի՝ Աւստանայի Տ. Թորոս քահանայի հետ իրար նախագահի, Մեծ Գ. Պետրոս Գրիգորիսեանի՝ իրր Առեմապետի, Մեծ Գ. Սարգիս եղբարեացեանի՝ իրր Գանձապետի, եւ Մեծ Գ. Յովհաննէս Արքրեանեանի՝ իրր պատուակալ Քաթողիկոսի, սուսաները: Ղե՛Տ. Խորհման Հայրիկի «Հայրապետական Կոնգրակա», եւ Մաքարիս Աբգ. «Կատարիորդական շնորհաբարձեաց», քաջբերում այս կրճարանորանացը, որ երկու վարչական մարմիններ անձի — ինձալուսնիւն (իրեն մայրուս Եանձնաժողով մը Ամբղիան) եւ Տնօրէն Խորհուրդ մը (ինձամակալութեան իրր ներկայացուցիչ մարմինն է Նիկոսիան-Արկադի) — կը պահանջ անկէ թոշակաւոր գիշերօթիկի համար 12 անգը. սակն ապրեթոշակ, որ սուսագիւ ոչինչ գին մըն է եթէ մասնուսի «անուագը, հազուապէ մարտիկները, բժիշկն եւ գարշական բոլոր պիտոյքը»: Բայց 12 անգը. սակին թոշակաւոր աշակերտաց համար է. հոյսդէ աներթաւ զարմինքը կ'ընդունան բոլորովին իրի, միայն պայման մ'ունին կատարելքը՝ որ շատ բնական կը գտնենք: «Որք աշակերտներն իրենց շըլարը (է առքի) աւարտելէ յետոյ՝ պարտին հաստատութեանն ուսումնական կամ ճշտատական ծիղին մէջ նրկարար ծառայել երկու առքի, եթէ Տնօրէն Խորհուրդը հարկ համարի»: Ազգասէր եւ — որդիսեամ՝ Բարսեղ անձինք, որպէ կը փափարին իրենց անուով որդեգրեալ որք մը պահել հաստատութեանն մէջ՝ թոշոյ՝ մականն տարեկան 10 անգը. սակեյ նպաստ մը: Ահաւասիկ ընդարձակ ապագեղ մը բարեգործութեան. զ'ն արեւմ թացուն գրամարկները, քանի որ յիսուս հուրք որք ծանրացած է ազգին խոշին վայս:

4. Կոնգրատուսնիւնի: «Կ'ինանանք (կ'ընէ «Մարտի», Թիւ 240) թէ Մանուկան Ազնուագարմ Գարուն շնուիէ՞ք յուղարկած է 1500 Փր. Ս. Պատրիարքի եւ 1500 Փր. Բերայի Աղքատստինասինն ի նպաստ արկածելոց:» — «Արձագանգի», մէջ (Թիւ 107) կը կարգանք: «Ամսոյս (Սեպտ.) 24/26ին Թիֆլիսում վաճառուուեց՝ քաղաքում յայտնի վաճառական եւ բաժնեատր ֆիթոյանն եղարք առեւարական սան Գր. Մեծվինեանը: Հանգուցեանն իւր սնկական միջոցներէց 59.300 աւուրի կտակեց զանոցան բարեգործական նպաստակներ Տեմեռեալ կիպով. — 1 անօրինութիւն ամենայն Հայոց Ահահափառ Կաթուղիկոսի 25.000 աւուրի: Հայ մանկանց կրթութեան գործի համար. Թիֆլիսի Ներսիսեան ազգային դպրոցին — 6000 ուր. Թիֆլիսի քաղաքային արհեստաւորաց դպրոցին — 6000 ուր. Էմբրանի վանքի վերանորոգութեան համար — 2000 ուր. Թիֆլիսի ս. Նշան եկեղեցու — 1000 ուր. Թիֆլիսի քաղաքային վարչութեան, յօռուս քաղաքային դպրոցներ — 3000 ուր. եւ 15.000 ուր. ի կարգադրութիւն Թիֆլիսի քաղաքային վարչութեան, որպէս զի այդ զուամբով օգնեն հայ ազգեան օրերորդներն ամուսնասուրու: «Հայոց Բարեգր. Ընկեր.» 1000 ուր., «Հայերեն դպրեն շրջանաւարկ. Ընկեր.» 1000 ուր., քահանայական նկատուական գանձարանին — 300 ուր., եւ 1000 ուր. յոս

գուս նոր հաստատուելիք «Կովկասեան ուսանողներին նպաստող» ընկերութեան, իսկ եթէ այդ ընկերութիւնը չվաճարայրի, յիշեալ 1000 ուր. գումարը բաժնի կովկասեան կայսրա ուսանողներին շատ բարեհայեցողութեան կտակակատարներին, 5. Ամսոյ «Մեծաբար» լրատուագրութեան լրատուագրութեան լրատուագրութեան հարցում են, կ'ընէ «Մշակ» (Թիւ 109), որ Պարիսում տեղի ունեցած արեւելագետների հնդկագիտական կարգալցած բազմաթիւ զեկուցումներից ոչ մէկը մշտականին էր վերաբերում, բացի Նախանովի զեկուցումից: Հուշակաւոր ստորագրեալ Ալեյո, որը մի փոքր ժամանակ է վրաց լեզուին, կոնգրատում այն միջոցը մասնով, որ նա արդէն մի քանի անգամ առաջ էլ յայտնել է, թէ բեւեռանակ արեւմտարութիւնները Ամսուրում վրաց ծագում ունեցող ժողովուրդի գործն է եւ պէտք է կարգալցին վրաց լեզուի օգնութեամբ: Նրան կարծիք է եւ Միւսնեկի պրօֆ. Ֆրից Գումմիւ: Մի քանի օրից յետոյ այն երիտասարդ թիւրքացասակ հայ, որ ուսումնասիրում է ասորերեն լեզուն, Բասմալեան, յայտնեց թէ ինքն էլ մասնում է կարգալցումին արեւմտարութիւնները վրաց եւ ասորերեն լեզուների օգնութեամբ: Պարիսի աբեւեղեան լեզուների գարջոցն աւարտած հայ Անուրեան կազմում է Արաց-Հայկական բաւարան, որի մէջ ցոյց տրված էր լինի, թէ ինչ բաւեր վրացիները փոխ են առել Հայերից եւ հակառակը: Հայագետները շատ կային կոնգրատում: Եւ նրանք մի քանի զեկուցումներ կարգալցին Հայոց լեզուի մասին: Այս առթիւ մի պիտի կրկնուի արդեւ անցեալ առքի՝ Հայաստանը շատի մի վրացի լրագրորդներու յարձակումներ, իրր թէ այս առթիւ ալ Հայերը զվարացիները կ'ընեն են այնն եւ այնն: Եանձնային զեկուց վրացերենն է ոչ հայերենի շափ պատկերացաւ համաժողովին նստերուն մէջ:

6. Ուրբոյի երեւնիսն Ռուսիան: Պր. Բասմալեան «Արձագանգին» (Թիւ 96) գրած է բանասիրական նսանկ մը, որուն մէջ կ'ազգէ Պր. Լեմանի մէկ անձիչդ տեղեկութիւնը: «...Մենք Բալթիանի արեւմտարութիւններն սրուպէս գիտենք թէ մինչեւ հիմայ գտնուած յիշատակարաններն ամենէն հինք Տիգրաթիմ-Պիղզարտ Ա. արքային» (իրր 1123ին Ն. Ք.): Է, որ կը յիշատակէ Ռուսարտի տեղութիւնն: (Տես այս մասին իմ վերջին գրութիւնս Note on the Van inscriptions, արտասպուած Journal of the Royal Asiatic Society-ի Յունիսի պրակում): Ռուսիան Սալմանասար Բ.ն (860—825) ընէ, Տիգրաթիմ-Պիղզարտ Ա.ն (իրր 1123) է «առաջին անգամ չիտուէլ Ռուսարտին հետ», այսինքն կարծեցեալ թուականն ծիղք երէտ գտաւ: Ռուսի Ռուսարտի տեղութիւնն թուականը պէտք է իններորդ դարին յետոյ միջն տանել մինչեւ յերկուսասներորդ դարն, եւ այն առժամանակն, մինչեւ որ Բալթիանի արեւմտարութեան նման ուրիշ միջ ոչ գտնուի եւ տանի գեանեղէ անկէ հեռուները, քանի որ Տիգրաթիմ-Պիղզարտի եւ զե՛մ ամենուր չափ զօրութիւն ունեցող տեղութիւն մը է ինքար նոր կազմուած ազգ մ'ըլլալ, այլ գտնէ մէկ երկու գար գոյութիւն ունեցող արմատացած տեղութիւն մ'ըլլայու է: —

Աւելի մանրամասն կը խօսի Ուրարտիներու վրայ եղբարարած Մասպինը, տես թարգմանութիւնը «Արևազանգ» (Թիւ 111):

7. Մեր լեռնէ հարաւորեալները: Այս բնաբանով նահաջողած մը գրած է Մշակն (Թիւ 110), յորում ինքնաբեր լեզուայագրներու քանի մը կարեւոր գիտութիւններ կ'ուզուին, բայց շատ իրաւամբ կցած է գրողը՝ «Ո՛վ ախանջ ուրիշ լսելու կը լսի»: «Մենք շնչը կարող է զարկի» կ'ըսէ յօդուածագիրը: «Տերբէ Տայոց նոր լեզուի զարգացման էլեկտրոն (փոխակերպութիւնը), որը կատարվում է իւր կարգով, բայց ոչ նրա էլ չէ կարող Տերբէ այս սլոգան (ակնյայտի) թէ՛նէ գաւռն Տշմարտութիւնը, որ մեր թարգմանիչները եւ գրողները, իրանց վերին աստիճանի անհոգ վերաբերութեամբ դէպի գործը, եւ, այժմ դիտել, զուցէ իրանց բնական անբնականութեամբ միանգամայն արգելք են Տանգիստանում մեր նոր լեզուի բնական զարգացման, եւ փոխանակ լեզուի կենսականութեան պատճառով Տանգիստանու, գարնան էլ այդ խնդր լեզուի գիւլին, ինչպէս ժողովուրդն է ասում: «կապու կարողներն», եւ ամեն տեսակ վտանգի որ խորեղ օտարողներ... Պատճառն է այն սխալ Տամարումը, թէ Տարկ էլ այդ Տայիերէն լեզուն համար թափել այն քրտինջները, զոր էր թափնէջ օտար լեզուի սրբելու ասուն, ըստ որում կը կարծուի թէ ամեն Տայիերէն խօսող կարող է իւր խօսած արձատ լեզուաւ թարգմանիչ եւ կամ նայն իսկ Տանգիստանու: Արդի պարագայից մէջ շարիքը կը նշմարենք, բայց գործնական գարմանն անհատին կ'երեւայ: — «Նոր-Գարի», մէջ (Թիւ 160) Պր. Արդիեան Արիւնայէն կը գրէ յօդուած մը, որուն մէջ «Աստ եւ «Այն, բռտեբու գործածութեան վրայ քանի մը դիտողութիւններ ընկնէ վերել, կը յաւելու այս նշանաւոր աղբիւրը: «Ուրեմն յետ, պարուններ, յետ դառնանք մի քառասուն յետուն օտար յետ դէպի մեր ժողովրդի եւ ժողովրդական բանաստեղծի (գամառա Քաթիկա) լեզուն, թէ չէ մի որ կը գայ, որ Տայիերէն բառերով օտար լեզուով կը գրենք: Օտարագի բառերի դէմ էք միշտ խօսում, բայց բարեբը չեն (— պէտք է աւելցնել «միայն») որ մեր լեզուն օտարացնում ու խորթացնում են: Տայոց լեզուի բառեր կերը, զուցէ եւ աւելին, օտարագի են, բայց բառերը լեզուի մարմինն են, իսկ լեզուի Տարին մասնութեան եղանակն է, եւ երբ մասնութեան եղանակն է օտարանում, այն ժամանակ է լեզուն կորցնում իր ինքնուրոյնութիւնը: Ա՛ւրազնք գիտել միայն որ Տայիերէն բառերու տեղ օտար բառեր գործածելուն Տես անքի կապուած է օտար մասնութեան եղանակն ալ: Ըստ իմ խորհրդի եւ սոք բանադրութեան չի ծնանիք, Տարկի օտար բառերուն ալ մտտքն արգելուել, ապա թէ ոչ մասնութեան կեպուն ալ անդգապալեան կը նշմանայ իր լեզուին Տես, քանի որ անտակի կայ ունի: Բայց թէ յօդուածագիրն մտածելու եղանակն ալ գուռ Տայիերէն է, կը թողուրք թէ՛ն երջողներուն...»

8. Այնքան մրցակի: Կարելի է յուսալ... եւ սակայն իրականութիւն է: Կ. Պրաչայ զբաղանաւ-

ներէն մէկը՝ ոչ հարաւորներէն, իւր համեստ արկղէն մաս մը կը հանէ: ինչպէս կը գրէ Մ. Նաթ. «Բիւնգորիսին», մէջ (Թիւ 280) այն յօդուածագիրներն, որ լատինոյն յօդուած կը հրատարակեն: Մեր զարմանքը շնչը կրնար զագել, տեսնելով որ «Իգմիրլեան կառկոն» նմանիւ ուղղներու չգոյուել են ան մէջ, զբաղանաւ մը իրովասուն նմանիւ կ'ուզէ «Իպիրլեանի», ճարբութիւնը մեծ է, այն, բայց նպատակը նոյն: Այս պարզ՝ բայց զբաղանութեան համար շատ նշանաւոր երեւութիւն Տեսեալութիւններ հանել կը թողուրք ընթերցողներու: Բայց կը յուսանք միանգամայն որ շարժին գոնե որեւէ զբաղաններն ալ: Բարեբանութիւնը արուած կարեւոր գուռներէն չ'աւանդու իւր նշանաւորութիւնը, այլ արուած եղանակն էր նպատակն:

9. Ասր-Փորձը հրատարակուած: Սեպտեմբերի «Մասիկիւնին» մէջ (Թիւ 3) ծանուցած էինք թէ Տայիերէն նոր պարբերագիր մը պիտի հրատարակուի Ռուսաստան (Մոսկուա): Յառաջարկին մէջ կը խոստացուի «կրիսիկական», ճիւղը մշակել, եւ ասանց — կողմնակցութեան մը ծառայելու: Եսմանպատան իտուականներ չ'ուն այս նոր թերթին մէջ, այլ շանք մը՝ մասնաջոյց արուած թերութիւններն Տեսցնեալ ճաշքերն, շրջելու: Ինչեպիտական (չեզարեան) յօդուածները թարգմանութիւններ այլ սխալ տպուին այս «Նոր-Փորձին», մէջ: Այդպիսի յօդուածներէն է «Մարդ թէ անասուն» եւ «Մի սպորտիսին գեղարուեստական կրիսիկ մէջ»: Առաջին յօդուածը ինչորոշոյն կարագիր մը կը կրէ, իսկ երկրորդը՝ Տայ ընթերցողին համար — փոխադրութիւն մըն է: Առաջին թուէն քառակույթ խմբագրութիւնը պահած է իւր իտուական «քննադատական» յօդուածները հրատարակելու ժամին. սակայն՝ ինչպէս Սեպտեմբերին ըսած էինք, «Թի՛նքիս պարբերագիրներու մասնաւոր» Մարձի, ծրագրին շատ նման է այս նոր թերթին ալ ծրագիրը,՝ կը բաշխանք որ «Նոր-Փորձը» հին «Փորձին» չափ եւ առ ի կարեւոր նշանակութիւնն ասուն: Տայ զբաղանութեան շքեղութիւն մէջ, Գիւնն ու հասցեն ու. «Նոր հրատարակութիւնը», ծածկին վրայ:

10. Արդիեան Ֆիւրթովի վերադարձը: «Մշակն» մէջ (Թիւ 114) կը կարգանք թէ «Մոսկովայի Ազգայնական ճեմարանի գրեթէ արդար նշանակում» է Աեկտլոզ Միլլը, որը Պեթեպեպիլինի մասնաւոր գիմնադրեցումն ուսուց լեզուի դասասու է:

11. Լեւոն Մտերինց-Տագիտարու: «Մոսկովայի համալսարանի պրիվատ-դոցենտ Լեւոն Մտերինց այստեղի (Պետերբուրգի) համալսարանում պաշտպանից համեմատական լեզուագիտութեան մազիստորոն աստիճանի գիներտարացի: Երկտարեալ գիտնականը (որ «Մշայ գաղտնաբարակութեան, վրայ գրած ուսումնասիրութեամբը ծանօթացու. Պարիսի համալսարանի) արժան է գաղտնի այդ աստիճանին» («Մշակ» Թիւ 115):

ՏՊԱՆՈՒՄ

